

УДК 340.12

В. І. Сировацький
кандидат юридичних наук,
адвокат
м. Київ, Україна

ОНТОЛОГІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ТЕМПОРАЛЬНО-ПРОСТОРОВИХ СКЛАДНИКІВ ДЕРЖАВНОГО ПРИМУСУ

Сучасний стан глобалізованого суспільства вимагає від людства переосмислення усіх умов правової реальності в контексті різноманітних факторів, темпорально-просторової сфери в першу чергу. Для прикладу, на думку Ю. Оборотова чималих розробок сягає вчення у сфері правового часу, тоді як правовий простір залишається певним чином поза увагою дослідників. Зокрема досі залишаються відносно слабо розробленими поняття меж правового простору, його багаторівневості, а також взаємодії правового простору та його окремих елементів. Втім це питання є надважливим позаяк саме в глобалізаційний період має місце синтез культур, в тому числі й у межах правової культури, що в свою чергу тягне за собою не виправдані, фрагментарні, необґрунтовані прояви рецепції, уніфікацію тощо [1]. Хоча, на нашу думку, проблем перевантаження правового простору внаслідок зближення правових систем сучасності справді має місце, що опри позитивні правові новації, має всі шанси негативно позначитися на вітчизняній правовій традиції, руйнуючи її самобутність та ідентичність, а відтак – створюючи загрозу національній правовій традиції.

Повертаючись до витоків філософії права та згадуючи її засновника Гегеля варто зацентрувати на слухній думці про те, що право перманентно рухається у двох вимірах, або ж синусоїдним шляхом. Це можна зрозуміти проаналізувавши становлення правових норм від первісного до постіндустріального, або ж глобалізованого суспільства, тобто від мононорм до соціальних норм та національних правових норм; від національних правових норм до міжнародних норм права [2, с. 345]. Все це дає підстави та можливість розглядати право на різних рівнях, вказуючи в такий спосіб власне на згадану багатоплановість правового простору, тобто можливість розглядати макрорівень права на основі локальних норм, та макрорівень на основі норм міжнародного права; аналізувати ідеї, засади, принципи права та власне норми, а їх в свою чергу та види за галузями та іншими критеріями [3, с. 76]. Загалом кажучи, розуміння багатоплановості структури дає змогу дивитися глибше та вдатися до аналізу соціальних норм в цілому, виокремлюючи серед них норми права, а також моралі, релігії, етики тощо.

Традиційно поняття правового простору окреслюють певними межами. Ці межі прийнято називати постає правовою територією, правовою системою, правовою сім'єю. Кожна із цих категорій чітко окреслює свій кордон. Кордон цей постає резервуаром, вакуумом унікального права як сукупності норм, відтак все це вказує на потребу чіткого тлумачення норм права, конкретизації його положень, а не на стиснення та спрощення його змісту з метою придатності до використання в різних правових системах. Все це вкотре підкреслює важливість категорії простору права.

Стосується такий підхід не лише писаного позитивного права, а і його природної, духовно-засадничої складової. Існує й інша точка зору, яка не розглядає право як живий організм, а осмислює його більш утилітарно. Відповідно до такої точки зору право за своєю суттю є нормативною базою, що всього лиш рефлексує на запити суспільства. Конкретна особи, чи то індивідуальна, чи колективна ставить певні вимоги, на які право відповідає в той ви інший спосіб.

Основними серед вимог, що опосередковують природні потреби людини є потреба у захисті своїх законних прав та інтересів. Право виступає гарантом такої діяльності, а підхід такий характеризує його суворо інституційний, нормативний характер. В той самий час запити на свободу думку, слова, анти дискримінаційні постулати апелюють до його природно-правової сутності. Такий підхід до правового простору тяжіє до чіткого розрізнення структури правового простору, елементи якої співвідносяться між собою на різних засадах та позиціях. Прикладом цього є синтез багатьох мікроправових просторів особистісного характеру, що в своєму синтезі утворюють певну нестабільну уніфікованість [4, с. 234]. Зазначена характеристика вказує на полісистемність правового простору, де відбувається взаємодія особистісних мікропросторів права та колективного макропростору права, де закріплені та захищаються панівні в конкретному суспільстві типи суспільної поведінки [5, с. 395].

Характерною рисою правових просторів – є наявність системи певних принципів, що притаманна певному типу суспільних відносин. Якщо мова йде про демократичний правовий простір, то таки-

ми ідеалами-засадами постають верховенство права, законність, справедливість, рівність, свобода та відповідальність, змагальність сторін, презумпція невинуватості особи тощо. Якщо ж йдеться про авторитарні, тоталітарні суспільства, то такими принципами очевидно постають жорстка ієрархія, публічний характер приватного життя, втручання держави у суспільні відносини, система залякування та доносів, мілітаризація суспільства.

Не слід ототожнювати поняття соціального, правового та політичного та духовно-культурного простору, подібно до того, як не є синонімами поняття соціальних, правових, політичних та моральних й релігійних норм. Межі даних просторів можуть співпадати, або не співпадати, для їх визначення може використовуватися єдиний термін «територія». Взаємодіючи вони можуть утворювати єдиний просторовий континуум певного макросередовища, можуть бути пов'язаними воедино завдяки приналежності до простору соціального. В такий спосіб правовий простір може сприйматися, чи не сприйматися, визнаватися чи заперечуватися, у зв'язку із відношенням суб'єкта до даного простору, втім від цього міняється лише його суб'єктивний вимір, об'єктивно простір існує поза його рефлексіями [1].

Правовий простір відрізняється не лише шляхом самоідентифікації поміж простору соціального, політичного, духовно-культурного, і не лише шляхом поділу на природний та позитивний пласти, а також і в контексті поділу на онтологічний та деонтологічний аспекти [6, с. 164]. Визначається ця класифікація шляхом усвідомлення нормативності та імперативності у різних його сферах. Попри те, що правовий простір, на відміну від політичного, не є однорідним, проте він є всюдишним. На відміну від політичного, правовий простір є «шорохуватим» завдяки тій, чи іншій картині правомірності/протиправності, тоді як політичний є просто полі діалогічним. Особливістю правового простору є його імперативна ознака, і лише в межах нього, зважаючи на монопольну владу держави, примус буває законним.

Не слід синонімізувати також поняття правового простору, та державного простору. Звісно, що подібна практика має підвалини та втілення у реальність у зв'язку із спільними демаркаційними межами обох просторів – територією. Нормативний зміст даних термінів теж можна визначити як тотожний, адже просторовий аспект демократичного права більшості правових систем західного світу якраз і полягає у поширеності на всій території конкретної держави. Саме тут проявляється природно-правова константа правового простору, його наповненість ідеологічним, аксіологічним змістом. Адже правовий простір у розуміння того чи іншого права як ідей, засад, принципів та цінностей в жодному разі не обмежується державним кордоном.

Особливістю правового простору у глобальному контексті є його фрагментарність у зв'язку із компліцією всередині себе різних правових систем, тим паче правових сімей. Цей фактор разом із тим вказує на обмеженість та територіальну приналежність сегментів правового простору змогу. Саме тут у пригоді стає міжнародне приватне право, яке дає змогу врегулювати колізії у сфері правового простору, розв'язуючи правові конфлікти в межах тієї чи іншої локальної правової ситуації, задовольняючи інтереси суспільства, даючи відповіді на питання по змісту правовідносин із іноземним елементом. Цей аспект питання гостро актуальний, позаяк станом на сьогодні тісна міжнародна співпраця, міграція задають багато незрозумілих запитань національним правовим системам. І це лише один, сьогоднішній, модерний зріз проблеми. А її зародки сягають початку ХХ століття, коли лише засобами міжнародного права (на той момент переважно публічного права) дали можливість зменшити руйнівний вплив світових воєн, а також покарати винних. Засобами виключно національного простору це було б зробити неможливо.

Незважаючи на фрагментарність та сегментованість, імперативний характер правового простору дає можливість бути йому ядром правової реальності. Правовий простір, як зрештою і правовий час, інституціолізує правову реальність. Якщо правовий час реалізовується лінійно, міняє протяжність правової реальності та характеризує його діахронну складову, то я простір діє територіально, діапазонно, сферово, та розширює межі наявної правової реальності [7, с. 67–75]. Відтак правовий простір та правовий час є основними детермінантами правової реальності. В зв'язку із коливаннями цих показників міняється правова реальність, набуває динамічного характеру, позбувається незмінної статичності.

Переходячи до категорії «час», зазначимо, що темпоральні константи правової сфери, це – об'єктивне та суб'єктивне сприйняття лінійного, релятивного та квантового часу, що у сфері правового примусу виражається здебільшого у концептах «термін», «строк», «позовна давність», «строки давності». Просторовими константами правової сфери є територія та відстань, у сфері ж державного примусу такими є правова система з урахуванням її локального та загально національного рівня, а також правова сім'я.

Онтологія державного примусу передбачає глибинне вивчення досліджуваного поняття у буттєвому зрізі. У переважній більшості випадків категорія правового примусу стосується імперативних, тобто публічних галузей права. Проте, це не завжди так. Примус – це не покарання, а ознака механізму правового регулювання, що охоплює: відновлення порушених прав, карально-виховний вплив, попередження, припинення, забезпечення.

Прибічники модернізацій правової науки вважають за доцільне замінити поняття «державний примус» на поняття «державної охорони» оскільки мова йде про необхідність створення дефініції, що здатна проілюструвати усі історичні періоди та всі типи права, в той час коли поняття примусу не передбачає усіх можливих заходів щодо забезпечення порушеного права [8, с. 60].

Відповідно до законів формальної логіки державний примус має місце застосування за наявності тієї чи іншої конфліктної ситуації, яка виникає в ході дотримання, виконання та використання правових норм, тобто, в межах право реалізації, правовідносин. Більше того такі правовідносини можуть бути кваліфікуватися як приватно-правові, коли мова йде про правовий спір, так і в межах публічних правовідносин, коли йдеться про конфлікт особи із законом. Як зазначає З. Зинатулін, примус це – метод державного впливу, який виявляється у правових обмеженнях особистісного, майнового та організаційного характеру внаслідок застосування щодо учасників правовідносин заходів впливу уповноваженими на це державними органами, за наявності визначених законом підстав [9, с. 12, 31].

Відтак державний примус – це здійснюваний компетентними органами та представниками держави на основі та в межах чинного законодавства, фізичний, моральний чи психічний вплив стосовно людини, шляхом застосування щодо них обмежень особистого, матеріального та морального характеру з метою підкорення їх волі та поведінки вимогам закону.

Для того, аби позбавити поняття «державного примусу» завідомо негативного контексту слід дати визначення, а заодно і розмежувати між собою терміни «примус», «сила» та «насильство». Як зазначає В. Сітаров, насильство – це один із видів державного примусу одного індивідуального чи колективного суб'єкта стосовно іншого задля отримання владних повноважень над нею з різною метою [10, с. 135–139]. Таким чином, насильство належить до елементів примусу, проте відноситься до негативних його видів, позаяк переслідує негативну мету – влади над іншим індивідом.

Влада – можливість користування, володіння, розпорядження, тобто право власності, є можливим та актуальним стосовно речі, проте ніяк не стосовно іншої людини. Ось чому цей компонент надає негативного контексту насиллю, коли мова йде про приватні, диспозитивні взаємини «людина-людина», проте набуває іншого контексту, коли мова йде про публічні, імперативні стосунки «людина-державна». Адже мета таких взаємин – відшкодування (недопущення) завданої шкоди, або ж виправлення та ресоціалізація (превенція) особи-правопорушника.

Існують й інші визначення поняття насильства. Постсоціалістична наукова школа пропонує розуміти насилля як специфічного типу взаємин, що має можливість існувати завдяки за умов пригнічення людського «Я», його підпорядкування волі іншої людини [11, с. 89]. Західна школа права пропонує розуміти насильство зумисне, реальне або потенційне, що застосування силових або владних механізму місце застосування щодо одного або більше суб'єктів права [12, р. 41]. Тобто, основними засобами, що дозволяють застосувати насильство, є влада та сила, чи то іншими словами два різні виміри – психологічний та фізичний – одного і того ж, тобто повноважень. Урешті, теоретично поняття насильства завжди пов'язано із певною деструкцією, руйнуванням, злістю, ворожнечею, образою, обманом, корисливістю, зловживанням тощо, тоді примус може мати й позитивне, організаційне, впорядковуюче значення. Поняття ж насильства суперечить основним принципам міжнародного права, таким як свобода та відповідальність, гуманізм, законність тощо.

Пізнання онтологічної сутності державного примусу як суспільного явища неможливе й поза з'ясуванням, поруч із спектром його властивостей, також соціальної ціннісного змісту. Відтак соціальна цінність державного примусу полягає в здатності його примусових процесуальних засобів відображати об'єктивні потреби соціального життя у сфері процесуального права та служити успішному вирішенню задач, які перед ним поставили. Загалом кажучи, заходи державного примусу вже в силу свого спеціального призначення чинять загальний та превентивний вплив на поведінку людини, яка має той чи інший стосунок до конкретної правової ситуації.

Вдаючись до праксеології проблеми слід зазначити, що засоби державного примусу становлять собою правові настанови, які самі по собі, поза їх реалізацією, не можуть чинити насильницької дії на суб'єктів приватних чи публічних правовідносин. Для того, аби зміст державного примусу, що міститься в конкретній правовій нормі набув втілення, був переведений із можливого/потенційного у реальний, необхідною у правозастосовна діяльність, в результаті якої він набуде рис свого реального буття. Вказана діяльність у сфері правового примусу не може бути довільною. Вона врегульована нормами відповідної галузі права і перебігає в рамках особливої процедури, у визначеній процесуальній формі. Виходячи із цього принципово важливим є положенням про те, що в дослідженні проблеми державного примусу важливо диференціювати, з одного боку, самі органи примусу, з іншого – процесуальну форму її здійснення, тобто найбільш оптимальну організацію. Отже ж, зміст процесуальної форми державного примусу в про-

цесуальному праві складається із структурних елементів такого характеру: 1) підстав застосування примусу; 2) умов його здійснення; 3) рішення про застосування примусу і його закріплення у правозастосовному акті; 4) фактичного виконання примусу; 5) послідовності здійснюваних в ході засобів державного примусу операцій; 6) встановлення повноважень органів по застосуванні примусу; 7) наділення правовим статусом осіб, що підлягають примусовому впливу [13, с. 34]. Відтак, процесуальна форма заходів примусу – це форма дій, що носить в системі імперативного публічного права та процесу допоміжний характер. На відміну від основних стрижневих дій, в яких поруч із процесуальними нормами застосовується, бодай в частині диспозиції, і норми імперативного права.

Попри те, що державний примус має місце застосування переважно у кримінальному та адміністративному процесі, цивільні правовідносини теж не позбавлені його у низці випадків договірної та не договірної характеру. Як форма окремої дії державний примус є односкладним, простим, позбавленим стадійного характеру ситуативним заходом. У цьому випадку, державний примус є явищем схожим за спрямованістю із іншими заходами забезпечення порушеного права, проте не є тотожними. Також нам вдалося з'ясувати про опосередкованість державного примусу правозастосовною діяльністю, її особливими формами та ключовими елементами. Проте, окрім розмежування категорії державного примусу від категорії заходів забезпечення порушеного права, для більш чіткого витлумачення онтологічної сутності останнього, слід також провести демаркаційні межі між категорією переконання та примусу. Явища ці суттєво відмінні, як за своїми засобами, так і за силою імперативу, і, тим не менше, переслідують вони одну і ту ж кінцеву мету – здійснення регулятивного впливу на учасників правовідносин.

Підсумовуючи є необхідність акцентувати на тому, що окрім визначення темпорально-просторових характеристик державного примусу через призму категорій «межі» (як часові, так і просторові), а також – «ефективності», як такої, що відносно підпадає під дану характеристику завдяки перехрещенню в ній двох і більше кількісних показників, варто зазначити, що найбільш часто інструментальними термінами, які всебічно розкривають суть ключових досліджуваних понять, є своєчасність державного примусу та його юрисдикційна відповідність.

Відтак онтологічне осмислення темпорально-просторових аспектів державного примусу, окрім з'ясування його сутності, мети, характеру та форм, дає підстави виокремити поняття «меж», як одного із найбільш змістовних та начочних, а головне таких, що демонструють його праксеологічний вимір.

Література

1. Оборотов Ю.М. Правова сфера як багатомановість правового простору / Ю.М. Оборотов. URL: <http://legalactivity.com.ua>.
2. Гегель Г. Наука логики / Г.-В.-Ф. Гегель. – М.: Мысль, 1975. – 452 с.
3. Мережко А.А. Введение в философию международного права / А.А. Мережко. – К.: Юстиниан, 2002. – 192 с.
4. Алексеев Н.Н. Основы философии права / Н.Н. Алексеев. – С-Пб.: Юридический институт, 1998. – 328 с.
5. Бержель Л.-Р. Общая теория права / Л.-Р. Бержель. – М.: Нота-бене, 2000. – 576 с.
6. Матузов Н.И. Правовая система и личность / Н.И. Матузов. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1987. – 293 с.
7. Бочарова Е.Е. Стратегии поведения и субъективное благополучие личности / Е.Е. Бочарова // Вопросы общей и социальной психологии. – 2005. – С. 67–75.
8. Иоффе О.С. Вопросы теории права / О.С. Иоффе, М.Д. Шаргородский. – М.: Норма-Инфра, 1961. – 297 с.
9. Зинатуллин З.З. Уголовно-процессуальное принуждение и его эффективность / З.З. Зинатуллин. – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1981. – 136 с.
10. Ситаров В.А. Насилие и ненасилие / В. А. Ситаров // Знание. Понимание. Умение. – 2005. – № 1. – С. 135–139.
11. Черноушек М. Психология жизненной среды / М. Черноушек. – М.: Мысль, 1989. – 174 с.
12. Kennedy A. C. An Ecological Approach to Examining Cumulative Violence Exposure Among Urban, African American Adolescents // Child and Adolescent Social Work Journal. – 2008. – P. 25–41.
13. Базилев Б.Т. Социальное назначение государственного принуждения в советском обществе / Б.Т. Базилев // Правоведение. – 1968. – № 5. С. 31–39.

Анотація

Сировацький В. І. Онтологічне обґрунтування темпорально-просторових складників державного примусу. – Стаття.

Стаття присвячена філософсько-правовому дослідженню онтологічного обґрунтування темпорально-просторових складників державного примусу. Простежено зв'язок примусу як риси механізму правового регулювання з іншими його елементами – характером юридичних фактів, виявляється у тому, що при правовому опосередкуванні негативних відносин вказаними фактами служать визначення неправомірної дії особи, а іноді також діяння та акти органів, що беруть участь у юридичному процесі. Відтак, з'ясовано, що визнання за діяннями, що містять ознаки правопорушення значення пускового механізму примусово-правового впливу обумовлено реальним втіленням в них невідповідності індивідуальної волі суб'єктів та державної волі, спрямованої на вирішення судової справи. Актуалізовано авторську позицію, відповідно якої реалізація примусової дії права, здебільшого в межах охоронних правовідносин, слугує проявом державного взаємодії примусу із іншими елементами механізму правового регулювання. Завдяки охоронним правовідносинам стає можливим визначити не лише зміст прав і обов'язків їх сторін, але й межі дії примусу, його початковий і кінцевий моменти. Обґрунтовано, що процесуальні охоронні правовідносини, що виникають у зв'язку із визначеними юридичними фактами, за своїм змістом завжди представляють відносини нерівності, підпорядкування: владний орган набуває права завдавати

заходів примусу щодо другої сторони, однак при цьому зобов'язана застосовувати лише законом передбачену для даної справи міру; у суб'єкта, щодо якого застосовується примус виникає обов'язок зазнати дію останньої, але разом із тим він наділений правом вимагати, аби вид та міра примусових заходів відповідали вимогам закону. На основі проведеного дослідження встановлено, що окрім визначення темпорально-просторових характеристик державного примусу через призму категорій «межі» (як часові, так і просторові), а також – «ефективності», як такої, що відносно підпадає під дану характеристику завдяки перехрещенню в ній двох і більше кількісних показників, варто зазначити, що найбільш часто інструментальними термінами, які всебічно розкривають суть ключових досліджуваних понять, є своєчасність державного примусу та його юрисдикційна відповідність.

Ключові слова: онтологія, право, правовий простір, правовий час, темпорально-просторовий вимір, держава, суспільство, державний примус, філософія права.

Аннотация

Сыровацкий В. И. Онтологическое обоснование пространственно-временных составляющих государственного принуждения. – Статья.

Статья посвящена философско-правовому исследованию онтологического обоснования временной и пространственной составляющих государственного принуждения. Прослеживается связь принуждения как особенности механизма правового регулирования с другими его элементами - природой юридических фактов, что при правовом опосредствовании негативных отношений эти факты служат для определения противоправных действий лица, а иногда и акты и акты органов, участвующих в судебном процессе. Следовательно, установлено, что признание деяний, содержащих нарушение значения спускового механизма принудительного правового воздействия, обусловлено фактической реализацией в них несоответствия между индивидуальной волей субъектов и волей государства, направленной на разрешение проблемы. Судебное дело. Уточнена авторская позиция, согласно которой реализация принудительного действия закона, преимущественно в рамках защитных правоотношений, является проявлением государственного взаимодействия принуждения с другими элементами механизма правового регулирования. Благодаря защитным правоотношениям становится возможным определить не только содержание прав и обязанностей их сторон, но и пределы принудительного действия, его начальные и конечные моменты. Обосновано, что процессуальные охранительные правоотношения, возникающие в связи с определенными юридическими фактами, по своему содержанию всегда представляют собой отношения неравенства, подчиненности: орган власти получает право применять принудительные меры к другой стороне, но обязан применять только предусмотренные законом для случая под рукой; субъект, к которому применяется принуждение, обязан предпринять действия последнего, но в то же время он имеет право требовать, чтобы вид и степень принуждения соответствовали требованиям закона. На основании проведенных исследований установлено, что помимо определения пространственно-временных характеристик принуж-

дения государства через призму категорий «границ» (как временных, так и пространственных), а также – «эффективности» как таковой, которая Относительно подпадает под эту характеристику в связи с пересечением в ней двух и более количественных показателей, стоит отметить, что наиболее часто инструментальными терминами, всесторонне раскрывающими сущность исследуемых ключевых понятий, являются своевременность государственного принуждения и его юрисдикционная значимость.

Ключевые слова: онтология, право, правовое пространство, правовое время, временное и пространственное измерение, государство, общество, государственное принуждение, философия права.

Summary

Syrovački V. I. Ontological substantiation of temporal-spatial components of state coercion. – Article.

The article is devoted to a philosophical and legal study of the ontological substantiation of temporal and spatial components of state coercion. The connection of coercion as a feature of the mechanism of legal regulation with its other elements – the nature of legal facts, is traced, that in the legal mediation of negative relations these facts serve to determine the unlawful action of a person, and sometimes the acts and acts of bodies involved in legal process. Consequently, it has been found that the recognition of acts containing a violation of the value of the trigger mechanism of coercive legal influence is conditioned by the actual realization in them of inconsistency between the individual will of the subjects and the state will aimed at resolving a court case. The author's position has been updated, according to which the realization of coercive action of the law, mostly within the framework of protective legal relations, is a manifestation of state interaction of coercion with other elements of the mechanism of legal regulation. Thanks to the protective legal relationship, it becomes possible to determine not only the content of the rights and obligations of their parties, but also the limits of the coercive action, its initial and final moments. It is substantiated that procedural protective legal relations arising in connection with certain legal facts, in their content always represent relations of inequality, subordination: the authority gets the right to impose coercive measures on the other party, but is obliged to apply only the law provided for the case at hand; the subject to whom the coercion applies is obliged to take the action of the latter, but at the same time he is empowered to require that the type and degree of coercive measures comply with the requirements of the law. On the basis of the conducted research it is established that in addition to determining the temporal-spatial characteristics of state coercion through the prism of categories of "boundaries" (both temporal and spatial), as well as – "efficiency" as such, which relatively falls under this characteristic due to the intersection in it two or more quantitative indicators, it is worth noting that the most often instrumental terms that comprehensively reveal the essence of the key concepts under study are the timeliness of state coercion and its jurisdictional relevance.

Key words: ontology, law, legal space, legal time, temporal and spatial dimension, state, society, state coercion, philosophy of law.